

СПАДЩИНА

Володимир БАДЯК

кандидат історичних наук, доктор філософії в історичних науках,
професор кафедри історії і теорії мистецтва

ДО ПИТАННЯ РЕЄСТРАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ ФАХОВОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ

Анотація. Запропоновано хронологію укладання списків пам'яток історії та культури в Україні від часів встановлення тоталітаризму, проаналізовано Державний реєстр національного та часткового місцевого культурного надбання, кількості заповідників, пам'яток, внесених у Список всесвітньої спадщини, акцентовано увагу на історичні місця, на позитивні та негативні аспекти обліку з позицій професійності та національної гідності.

Ключові слова: теорія, практика, облік, об'єкт, надбання, культурна спадщина, пам'ятка, реєстр.

Охорона культурної спадщини — проблема світова й дуже давня. Міжнародна спільнота заснувала структури, передусім ЮНЕСКО, що узагальнює досвід, розробляє рекомендації (хартії, конвенції), проекти в цьому напрямку, котрі спонукають держави, які солідаризуються з міжнародними правовими нормативами, удосконалювати своє національне законодавство.

Пам'ятки культури стали потужним джерелом естетичної насолоди і патріотичної наснаги, формування історичної пам'яті, своєрідним генератором розвитку туристичної індустрії, стимулом до екскурсій і походів людей різного віку, професій, національностей. “Якщо хочете бути справжніми синами своєї країни..., — писав відомий письменник К. Паустовський, — то будьте вірними музі далеких мандрівок і подорожуйте в міру своїх сил і вільного часу. Тому що кожна подорож — це проникнення в царину значного й прекрасного” [1, 585].

Осторонь цих глобальних морально-естетичних і нормативно-охоронних проблем сучасності не була і не залишається

Україна з її складною, драматичною минувшиною і для людності, і для спадщини. Тривале панування чужинців, тоталітарних режимів, ще більше — війни не могли сприяти розвитку національної культури, збереженню її цінностей. Ця болісна та завжди актуальна тема відображена в монографічних і колективних роботах [2; 3], матеріалах конференцій [4], науковій періодиці (“Пам'ятки України: історія та культура”, “Галицька брама”, “Праці центру пам'яткознавства”, “Нові дослідження пам'яток козацької доби” тощо), а також у запровадженню у Львівській національній академії мистецтв курсу “Пам'яткознавство”, навчальна програма якого передбачає підготовку рефератів на тему “Пам'ятки мого родоводу” тощо.

Не апелюємо до великого масиву видавничої продукції краєзнавчо-мистецтвознавчого, популяризаторського жанру, в якому, природно, питання пошуків, реєстрації, оприлюднення списків облікованих або втрачених пам'яток майже відсутні.

Попри науково-популярні видавничі доробки, проблема збереження та ефективного використання культурної спадщини залишається актуальним для подальшого її дослідження, класифікації та державної реєстрації виявлених об'єктів за наявними критеріями й категоріями.

Державна реєстрація — це завершальна акція обліку виявлених, науково вивчених і класифікованих об'єктів культурної спадщини, як визначено в Законі України “Про охорону культурної спадщини” [5, Ст. 1]. Тут є чимало нез'ясованих або фальшованих питань, трактувань, що не перетинаються з істиною та ін. Власне, вони обґрунтовують необхідність прискіпливішого та об'єктивнішого дослідження цієї ділянки охорони культурної спадщини.

Історія Державної реєстрації (Держреєстр) або укладання державних списків пам'яток культури сягає часів, коли в Україні утвердився більшовицький режим. Він спричинився до кардинальних і суперечливих підходів у ставленні до надбань культури. З одного боку, лунали революційні гасла люмпенізованих елементів „разрушить до основания” буржуазну культуру, теоретичні та практичні зразки яких демонстрував більшовицький лєнінський центр, з іншого, бачачи нігілістичний

розгул люмпенів, взявся переконувати, що без культури, яку капіталізм залишив, життя комуністичного суспільства побудувати не можна [6, 150].

Прийняті Раднаркомом Росії перші декрети про збереження культурної спадщини пропагувалися як “вияв ленінської турботи”, а насправді запроваджувалася тотальна система державного контролю та обліку цінностей, націоналізація приватних музейних колекцій, збірок. Як не дивно, але ці декрети так званий уряд (Раднарком) Радянської України брав до виконання як власні. Це стосується декрету Раднаркому Росії від 7 січня 1924 р. “Про облік і охорону пам’яток мистецтва, старовини і природи” [7].

Водночас маємо підстави стверджувати, що декрет, в умовах розгортання українізації, стимулював появу в Україні 1926 р. державного акту “Положення про пам’ятники культури й природи” [8, 27-32]. Це перший в Україні законодавчий акт, в котрому кодифіковано попередні радянські декрети й постанови та використано досвід у цій галузі, а також розроблено нові правила й порядок обліку, охорони, утримання, дослідження та пропаганди музейних і позамузейних (нерухомих) пам’яток. Останні класифікувалися за республіканськими і місцевими категоріями, а критерії їхніх цінностей ґрунтувалися на науковому, історичному або мистецькому значенні.

У травні наступного року укладено загальний список реєстрованих нерухомих об’єктів культури, з яких Нарком освіти УСРР зарахував до республіканської категорії 562 об’єкти: 374 архітектури, 101 археології, 87 історико-революційні та меморіальні. Тоді ж внесено в список 199 пам’яток природи, низка з яких мали також історичну й архітектурну цінність [9].

Але кінець 1920-х — початок 1930-х років позначений в СРСР агресивними проявами ставлення до об’єктів культурної спадщини, що нерідко звинувачувалися як носії буржуазної, релігійної ідеології. В Україні, що підходила до найтрагічніших сторінок у своїй історії — колективізації, голодомору, геноциду, партія влади почала організовувати “нарікання трудящих” на церковників, котрі зі своїми обрядами, дзвона-

ми не дають нормально працювати. З-поміж 12300 діючих церковних будівель у 1917 р. до 1936 р. закрито 7341. Понад 65 % пам’яток архітектури культового призначення зруйновано або перебудовано [3, 124].

Наситившись мільйонами безневинних жертв і вивівши з духовного вжитку тисячі цінностей української культури, більшовицький режим знову вирішив злукавити, заявивши, що пам’ятки культури йому не чужі. У серпні 1940 р. Раднарком УСРР прийняв постанову “Про організацію Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам’яток УРСР” [10]. Постанова стосувалася і Західної України, яка майже роком раніше була возз’єднана з УРСР. Тут, в умовах панування Польщі, не проводилося державного обліку пам’яток. Окремі подвижники досліджували давні об’єкти: Я. Пастернак — археології, М. Драган — дерев’яні церкви, І. Крип’якевич популяризував пам’ятки Львова тощо. Прихід червоних “визволителів”, розпочаті так звані “соціалістичні перетворення” супроводжувалися вилученням цінностей з приватних музейних колекцій, зносилися антибільшовицькі символи, встановлені поляками.

Воєнне лихоліття 1940-х років завдало непоправних втрат культурній спадщині України.

До незавершеного обліку пам’яток довоєнного часу скеровувала постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 6 грудня 1945 р. “Про заходи до впорядкування стану пам’ятників культури, старовини і природи на території УРСР”, якою затверджено “Положення про пам’ятники культури і старовини” [11, 87-90]. Цей акт класифікував пам’ятки залежно від наукової, художньої або історичної цінності, на категорії союзного, республіканського і місцевого значення, а також визначав методику їх обліку і складання державних реєстрів, наукового дослідження. Наступного року утворено Урядову комісію з відповідними функціями [11, 122-124].

Таким чином, друга державна реєстрація пам’яток культури була забезпечена нормативними актами та відповідними виконавськими структурами, які пожвавили роботу щодо виявлення та наукового опису пам’яток, взяття їх на державний облік.

Проте в розроблену систему обліку пам'яток внесено корективи, у зв'язку з ухваленням постанови Ради Міністрів СРСР від 14 жовтня 1948 р. "Про заходи до поліпшення охорони пам'яток культури". Вона запровадила єдиний термін „пам'ятки культури”, а в затвердженому “Положенні”, в якому визначені права й функції союзних, республіканських і місцевих державних органів, встановлено єдиний порядок обліку, реєстрації, охорони та використання пам'яток. Усі пам'ятки поділено на чотири види: архітектури, мистецтва, археології та історії. Серед історичних пам'яток такими значилися ті, що пов'язані з важливими подіями в житті народів СРСР [12, 65-75].

Рада міністрів УРСР того самого 1948 р. майже адекватно відреагувала на союзні ухвали й зобов'язала відповідні структури провести впродовж 1948-1949 рр. облік пам'яток [8, 37-46]. Вочевидь, зобов'язання було обтяжливим, бо тільки впродовж наступних двох років затверджено інструкції про порядок обліку, реєстрації, утримання і реставрації цих пам'яток [8, 121, 139, 335].

Справа набула затяжного характеру, пов'язаного значною мірою зі смертю Сталіна, перебудовою виконавських структур тощо. На утворене Міністерство культури (Мінкультури) УРСР покладено функції опікуватися пам'ятками історії, археології та мистецтва, на Державний комітет у справах будівництва і архітектури УРСР (Держбуд) — пам'ятками архітектури. Проведена робота завершилася затвердженням 1956 р. урядом УРСР списку, в якому значилося 2057 пам'яток архітектури республіканського значення [13].

Проте чинність списку була нетривалою. Чергова атеїстична кампанія в СРСР, скорочення коштів на потреби культури були підставою для ухвалення 14 червня 1961 р. урядової постанови “Про виключення із списків пам'яток архітектури Української РСР об'єктів, що не мають визначної цінності” [14]. Їй передувала доповідна записка відділів ЦК КП України від 5 травня 1961 р. “Про деякі факти розтринькування грошей і надання допомоги церковникам у відбудові та реставрації діючих церков як пам'ятників архітектури на території

республіки” [15]. Упродовж двох проведених у 1961-1962 рр. свавільних кампаній у державному списку залишилося 1346 пам'яток [8, 244-298]. Львівщина позбулася у списку замку XVII ст. у с. Білий Камінь, церкви Святого Духа 1502 р. з фресками XVII ст. у с. Потеличі, Преображенської церкви і костелу Єлизавети у Львові, Київ — Кловського палацу та окремих споруд Видубецького монастиря, у низці регіонів великої кількості пам'яток дерев'яного зодчества, особливо на Лівобережжі.

Списки 374 пам'яток республіканського значення (мистецтва — 115, історії — 117, археології — 142) затверджено урядом УРСР лише в липні 1965 р. [8, 90-121]. Список починається з 86-ти пам'яток мистецтва — це пам'ятники, бюсти борцям за радянську владу, її вождям, героям війни й соціалістичної праці. 12 пластичних образів увічнюють російських діячів історії та культури, два — інших народів і лише 15 представляють постаті України дорадянських часів. Ідеологічний підтекст списку очевидний, частка пам'яток на Львівщині — 16: мистецтва — 3 (пам'ятники Леніну, І. Франку, А. Міцкевичу); історії — 8 (Холм Слави, могили І. Труша, С. Крушельницької, Я. Галана, С. Тудора і С. Гаврилюка, М. Шашкевича, І. Федорова, І. Франка); археології — 5 (городища у Белзі, Підгірцях, Звенигороді, Буську, Львові — Високий замок).

Отже, друга державна реєстрація пам'яток культури України наче завершилася, вона охопила 1720 об'єктів, а з пам'ятками місцевого значення — майже 22569: мистецтва — 1812, історії — 11551, археології — 7860, архітектури 1346 [8, 90-121, 244-298; 16, арк. 59].

Затвердивши списки пам'яток, уряд УРСР радив продовжувати роботу щодо їх вивчення і при потребі пропонувати внести зміни до списку. Зміни не забарилися, але не в бік порятунку національних скарбів.

Розкручений брежнєвським керівництвом маховик на уславлення ювілеїв Перемоги (1965 р.), більшовицького перевороту (1967 р.) та його організатора В. Леніна (1970 р.), проголошення СРСР (1972 р.) тощо, стимулював побудову

меморіалів, пам'ятників, символів і т. ін., що в більшості випадків перетворилися на монументальну гігантманію, просякнуту міфами та браком мистецької вартості. До чергової річниці більшовицького перевороту (1977 р.) історико-культурне надбання УРСР нараховувало 47303 пам'ятки, з них ті, що увінчували більшовицький переворот і громадянську війну — 805, Велику Вітчизняну війну — понад 27 тисяч, пам'ятників мистецтва — 4991, археології — 10093, архітектури — все ті ж — 1346 [17, 38].

Створювали видимість, що в СРСР дбають про культурну спадщину. Аби західні експерти, рядові шанувальники не сумнівалися в цьому, 1976 р. прийнято Закон СРСР “Про охорону і використання пам'яток історії та культури”, аналогічний закон (дубляж) ухвалено в УРСР (1978 р.). Час засвідчив, що закони фактично декларативні, вони не розв'язували багатьох нормативно-правових питань. Якщо взяти до уваги, що в Україні багато посадовців малоросійської ментальності вперто називали об'єкти культурної спадщини „пам'ятниками” (Українське товариство охорони „пам'ятників” історії та культури, засноване 1966 р.) за російською термінологією, то в законах названо правильно — “пам'ятки”, що не могло не втішити знавців і шанувальників української мови. Це одна новація: архітектурну спадщину названо “пам'ятками містобудування і архітектури”. У перелік видів пам'яток внесено “документальні”. Це рухомий вид надбання, який повинні оберігати децю іншими законодавчими актами. За категоріями нерухомі пам'ятки поділялися на об'єкти всесоюзного, республіканського та місцевого значення.

У кінці 70-х років завершено паспортизацію 46 тисяч пам'яток археології, історії та мистецтва всесоюзного та республіканського значення, водночас проводилася паспортизація понад 2 тисяч пам'яток і пам'ятних місць, виявлених додатково [18, 46-48; 42-48].

Паспортизація проводилася за єдиною уніфікованою формою обліку пам'яток СРСР, розпочата 1972 р. на підставі наказу Мінкультури СРСР. Вона вміщувала науково-історичну довідку про пам'ятку, її громадську, наукову й мис-

тецьку цінність, доповнену світлиною та планом розміщення. Документація виготовлялася в трьох примірниках: два українською мовою, один — російською для створення Всесоюзного наукового центру документації пам'яток історії та культури [19, 302-303]. Це велика й затратна робота задля того, щоб Москва мала фахову інформацію своєю мовою про культурну спадщину на території імперії.

Нарешті, “крига скресла” над “замороженим” архітектурним містобудівничим списком: у вересні 1979 р. Рада міністрів УРСР доповнила його об'єктами, довівши число їх охоронних номерів до 1790, охоплювали 3541 пам'ятку [20]. Серед облікованих понад 200 об'єктів Львівщини, переважно житлові будинки XVII — XVIII ст., а також у Львові Ратуша, старий будинок Університету, споруди театрів ім. М.Заньковецької та Опери й балету, Наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка, палацу Потоцьких, вісім культових споруд, об'єкти Бернардинського комплексу (дзвіниця, ротонда над криницею, пам'ятна колона) тощо. Зрушення відбувалися щодо інших пам'яток у міру того, як режим розвалювався.

Львівська обласна влада, на території якої зосереджено багато різних унікальних реліквій минулого, упродовж 1980-2001 рр. ухвалила 16 відповідних рішень, унаслідок чого під державною охороною опинилося загалом 8389 пам'яток республіканського та місцевого значення: містобудування і архітектури — 3431, археології — 834, історії — 3822, мистецтва — 301. Щодо Львова, то практично всі його дорадянські будівлі, яких понад 2 тис., взято на державний облік [21].

Дбаючи про їх збереження, Львівський облвиконком ще 29 листопада 1990 р. ухвалив рішення, що викликало неоднозначну оцінку: забудову XIII — початку XX ст. Львова оголосив історико-культурною заповідною територією (3060 га), поклав контроль щодо її охорони на виконком міськради та дирекцію Державного історико-архітектурного заповідника [22].

Парадокс цієї справи в тому, що згаданий Заповідник, котрий створений 1975 р. відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР на давньоруській і середньовічній частині міста площею 120 га, на якій нараховувалося майже 200 пам'яток,

підпорядковувався облвиконкому [23]. Останній зняв із себе ці функції, не забувши записати в рішенні просити Раду Міністрів УРСР внести зміни в частині підпорядкованості Заповідника. Наступного року міськрада реорганізувала дирекцію Заповідника в Управління охорони історичного середовища Львівського міськвиконкому. Домогтися від Уряду УРСР змінити підпорядкованість Заповідника, його статус не змоглися, а можливо й забули (?!). Таким чином, заповідник у Львові перестав існувати де-факто, але існує де-юре.

Ознаки парадоксальності, тим паче, полярності присутні й у інших рішеннях львівських органів влади, що прагнули змін, оновлень. Якщо в першій половині 80-х років облік переважно стосувався “пам’яток революційної, бойової та трудової слави радянського народу”, то в другій половині, коли горбачовська “перестройка” схилилася до пріоритетів загальнолюдських цінностей, відмовляючись від класово-партійних, їх поменшало, а в рішенні 1987 р. вже наявні об’єкти, котрі режим замовчував. Це у Львові будинок Народного дому, в котрому проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (1918 р.), місце поховання козаків (1648 р.), могили поета Б.-І. Антонича, архітектора В. Нагірного [24].

У травневому 1991 р. рішенні облвиконкому об’єктів, пов’язаних з комуністично-советською ідеологією, вже нема. Їх не тільки вилучили зі списків, а й зносили, починаючи від осені 1990 р., зокрема, пам’ятники В. Леніну. До слова, станом на 1 січня 1990 р. з 8248 пам’яток монументального мистецтва України 5015 присвячувалися вождеві більшовизму В. Леніну, із 53501 пам’яток історії, переважно радянської доби, 42220 належали так званій Великій Вітчизняній війні [3, 217].

Позбувалися інших об’єктів, виконаних з нетривких матеріалів, або тих, що не мали історичної, наукової та художньої цінності. На підставі рішення Львівського облвиконкому від 17 вересня 1992 р. з обліку знято 553 таких пам’яток, у тому числі 9 археології, котрі були забудовані, зруйновані або затоплені, монумент слави Радянської Армії, пам’ятники Іванові Федорову, Ю. Великановичу у Львові, бійцям Першої кінної армії у смт. Олеську [25]. На відміну від інших аналогічних

пам’ятників, наразі вони не знесені, тому й про них мова.

Розвал радянської імперії та проголошення незалежності України вимагали навести лад у пам’яткообліковій системі, визначитися з критеріями справжніх цінностей у культурній спадщині, що відповідали б міжнародним нормам, які радянський режим майже не врахував. Словом, зринуло питання про укладання Державного реєстру (Держреєстр), яке викладено в “Основах законодавства України про культуру”, котрі прийняла Верховна Рада України (1992 р.). До Держреєстру повинні вноситися “унікальні цінності матеріальної та духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу, визнаються об’єктами національного культурного надбання” [26, 6-38].

12 серпня 1992 р. Кабмін України зобов’язав відповідні структури укласти Держреєстр, згідно із затвердженням “Положенням” [26, 106-107]. 1999 р. Держбуд затвердив 3541 пам’ятку містобудування та архітектури [27, 1-174], Міністерство культури — решту підпорядкованих йому видів у кількості 602 пам’ятки, а також опублікувало список 50 заповідників [28, 1-48].

Укладання відомствами Держреєстру своєрідно стимулювали розроблення та ухвалення Закону “Про охорону культурної спадщини” (2000 р.), що класифікує її за широким діапазоном критеріїв для визначення цінностей з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду, що зберегли свою автентичність, скасовує міжвідомчу підпорядковану розпорошеність пам’яток, утворює єдиний Центральний орган виконавчої влади з широкими повноваженнями в особі Мінкультури. У Законі визначені терміни, класифіковані об’єкти культурної спадщини, що поділяються на рухомі й нерухомі, за типами — на споруди (витвори), комплекси (ансамблі) й визначні місця, за видами — археологічні, історичні, монументального мистецтва і ландшафтні, за категоріями — національного і місцевого значення; виписані норми їх занесення в Держреєстр або вилучення з нього. Операції з пам’ятками

першої категорії здійснює Кабмін, другої — місцеві органи влади [5, 130-162].

Закон суттєво наближений до міжнародних приписів і норм, зокрема знакової “Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини” ЮНЕСКО від 16 листопада 1972 р. [5, 294-301]. Значно фаховішого рівня надали Законів внесених 2004 р. зміни до більшості статей, зокрема, окремим видом пам’яток виділені об’єкти науки і техніки.

У грудні 2001 р. Уряд України ухвалив “Порядок” визначення категорій пам’яток з метою занесення об’єктів культурної спадщини до Держреєстру, зобов’язав Мінкультури і Держбуд затвердити облікову документацію, що включає облікову картку, паспорт, коротку історичну довідку, акт технічного стану, довідку про майнову цінність об’єкта.

Цінність об’єкта національного значення повинна відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв у межах країни: а) вони справили значний вплив на розвиток культури, її складових; б) пов’язані з історичними подіями; в) репрезентують шедевр творчого генія, стали етапними творами видатних митців; г) були витворами зниклої цивілізації чи інших митців.

Аналогічні критерії визначено і для об’єктів місцевого значення, але в межах регіону, певного населеного пункту чи національної меншини або етнічної групи [5, 393-396].

Тоді ж, у грудні 2001 р., Кабмін України вніс у Держреєстр пам’ятки національного значення: історії — 140, монументального мистецтва — 44, археології — 415, а також опублікував список 57 заповідників [5, 397-437].

У підготовлений реєстр (проект) Мінкультури доповнено пам’ятниками М. Грушевському, П. Сагайдачному, монументом Незалежності, що в Києві, половецькими кам’яними скульптурами в Асканії-Новій, 25-ма пам’ятками історії, окремі з яких можна вважати як ностальгію за революційно-мілітарним минулим; водночас вилучено пам’ятник загиблим у Бабиному Яру (Київ) і 11 пам’яток археології в різних областях.

Отже, укладення Держреєстру нерухомих пам’яток України національного значення в кількості 4143 пам’ятки на по-

чатку XXI ст. номінально завершено. Мовимо так, бо Кабмін України досі не затвердив Держреєстр пам’яток архітектури та містобудування, тому заявляти про наявність повного Держреєстру не доводиться.

Попри цей недолік, маємо підстави стверджувати, що пам’яткоохоронні нормативно-законодавчі заходи як ніколи були виведені на належний рівень. Інша справа, що з реалізацією їх майже все по-старому.

Позитивні та негативні факти в культурній спадщині дали підстави Верховній Раді обговорити 10 вересня 2002 р. це питання [29]. Важливо, що при його обговоренні оприлюднено розмаїті інформаційно-статистичні дані в культурному надбанні, зокрема про кількість пам’яток місцевого значення в кожній області. З’ясується, що станом на 1 січня 2002 р. їх нараховувалося в Україні 125566, а всіх — 129708, а також 62 заповідники [30].

Втішатися цими цифрами не зовсім гоже, бо вони не розкривають суті спадщини. Збігло на той час понад 15 років, як українство висловилося за незалежність, за звільнення від комуністичних привидів, але вони виявилися живучими. Відносно невелика Хмельницька область спромоглася надбати аж 474 пам’ятники, з яких 291 вшановує В. Леніна, його вчителів і соратників [31]. Говорити про якісь мистецько-естетичні вартості цих аматорсько-тиражованих ідолів немає підстав. Аналогічна картина спостерігалася у більшості областей, зокрема на південно-східних теренах. 2008 р., унаслідок позиції Президента В. Ющенка, проведено інвентаризацію списків, з яких вилучено 2578 пам’ятників комуністичним діячам, аналогічних пам’яток історії [31]. Отже, Держреєстр скоротився, якщо взяти до уваги десятки спалених дерев’яних церков, завалено або зумисно знесено низку споруд, на які накинули оком захланні ділки, щоби захопити територію. У Києві ця рейдерська вакханалія особливо показова, Львів теж не уник цього беззаконня. Неодноразові твердження, що в Україні нараховується понад 150 тисяч пам’яток не відповідають дійсності. Можливо, вони є, але офіційно не зареєстровані.

З мовленого не треба очікувати на стабільний Держреєстр,

він зазнає і об'єктивних корекцій, і антропогенних втручань. Важливо, аби вони були публічними, відомі широкому загалові.

Певною мірою сприйнято як несподіванку чергову постанову від 3 вересня 2009 р. Кабміну “Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України” [32, 16-66]. Постанова стосується пам'яток історії, монументального мистецтва та археології, вона скасовує відповідні постанови 1965-го і 2001 рр.

Держреєстр містить 625 пам'яток, у тому числі 161 — історії, 34 — монументального мистецтва і 417 — археології, а 13 — зі спареними номінаціями, себто, зарахованими до двох і більше видів пам'яток. Так, могила Т. Шевченка і пам'ятник на могилі зараховано до пам'ятки історії і монументального мистецтва, Олешківська Січ (Херсонщина), що числилася серед археологічного надбання, отримала ще припис історії. Обліковано кілька об'єктів науки і техніки, ландшафту.

Проте більшої особливості черговому Держреєстру надає комплектування об'єктів за територіальним принципом, себто яких і скільки їх у конкретній області, районі: кожний з них має охоронний номер у певних межах. Байкове кладовище в Києві “персоналізоване” 87-ма могилами видатних і не дуже постатей, серед яких “радянський партійний і державний діяч”, одіозний В. Щербицький, маловідома письменниця прокомуністичної орієнтації В. Василевська; занесено в Держреєстр і комплекс пам'яток столичного Лук'янівського кладовища з чотирма виокремленими могилами російського пілота Л. Нестерова, українських художників О. Мурашка, М. Пимоненка, Г. Світличного; стільки ж могил названо на Личаківському цвинтарі у Львові: І. Франка, І. Труша, С. Крушельницької та М. Шашкевича.

Щодо занесених прізвищ у Держреєстр виникають запитання, але ще більше їх — до незанесених. Це стосується поховань славетного співака А. Солов'яненка в с. Козині (Київщина); патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира (Романюка) на Софіївській площі Києва, художника Й. Бокшая (Ужгород), ученого В. Гнатюка, олімпійського чемпіона, гімнаста В. Чукаріна, композитора В. Івасюка, художника М.

Бідняка (малював вустами) та багатьох інших, що на Личаківському цвинтарі сприймається сумнівно, бо Личаківський цвинтар, де на 42 га є близько трьохсот тисяч поховань, є музеєм-заповідником [33, 9], статус котрого зобов'язує все охороняти в набутому вигляді.

Новий Держреєстр не уник попередніх вад, зберігши для низки об'єктів стару “прописку”. Монумент на честь надання Києві Магдебурзького права “міцно застовпичений” в історичному виді, хоча його місце серед мистецьких витворів. Водночас серед останніх опинилася майже невідома церква 1886 р. с. Мацошин (Львівщина), а половецькі кам'яні скульптури перенесено в археологічне надбання. Пам'ятникові І. Франку у Львові надано категорію національного, а пам'ятник П. Сагайдачному, знак на честь засновників Києва і монумент Незалежності цього статусу позбавлено.

До чинного Держреєстру зауважень і претензій чимало. Значно більше зауважень викликає Держреєстр місцевого значення. Він наповнений основним масивом культурної спадщини, утворює своєрідне тло, де є чимало об'єктів, котрі не зугріші тих, що опинилися в ранзі національному. Про недоречності й парадокси в цій ділянці обліку наведено багато фактів [3, 222; 34], тому переповідати їх немає сенсу. Скажемо лишень про два: у Винниках (Львів) взято на облік хату, збудовану 1975 р. на місці спаленої, у котрій мешкав до 1962 р. художник М. Федюк, а про його могилу забули; у Хусті охороняється не будинок, де збирався сойм Карпатської України, а таблиця на ньому як пам'ятка історії.

Не можна вважати, що все гаразд з пам'ятками найвищої категорії, внесених ЮНЕСКО у Список всесвітньої спадщини. Собор св. Софії та Києво-Печерська лавра, котрі вписані 1990 р. під одним номером, були і залишаються реальними претендентами на вилучення зі Списку через забудову буферної зони, особливо поблизу св. Софії. Аналогічні погрози періодично зринають щодо історичного центру Львова, що в Списку від 1998 р. На жаль, безпорадність місцевої та столичної влад, тотальна підкупність чиновників дають підстави

для цього [3]. Навіть не можна уявити, аби щось подібне коїлося в польському Кракові. 2011 р. у Списку опинився архітектурний ансамбль Чернівецького університету — колишня резиденція митрополитів Буковини й Далмації, 2013 р. — стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора в Севастополі, 16 дерев'яних церков XVI — XIX ст. Карпатського регіону Польщі й України, з яких половина на теренах Закарпатської, Івано-Франківської та Львівської областей; внесено також геодезичну дугу Струве (транскордонний об'єкт, який охоплює Україну й кілька країн), букові праліси Українських Карпат, Словаччини й Німеччини.

Те, що українська частка у Списку всесвітньої спадщини, яка тепер нараховує 981 об'єкт у 160 країнах, досі була надскромною, вбачаємо, принаймні, дві причини: занедбаність пам'яток і небажання служб займатися оформленням документації, тобто, переконуювати експертів ЮНЕСКО в незаперечних цінностях пам'яток, запевнювати належно їх утримувати тощо.

Міжнародні та вітчизняні приписи вимагають публічності об'єктів, узятих під охорону. З'ясовується, це теж марудна справа, якщо нею займатися спорадично. 1967 р. зринув задум у Мінкультури СРСР видати “Свод памятников истории и культуры народов СССР”, який мав би стати офіційним державним документом. В Україні планувалося видати 27 томів “Зводу” з кожної області, а також Києва й Севастополя.

Як певну апробацію “Свода” можна сприймати довідник-каталог Держбуду про пам'ятки містобудування та архітектури України [36]. Видання, якщо не брати до уваги його російськомовність, фахове й поціноване дослідниками, чого не скажемо про іншу російськомовну “апробацію” — “каталог-довідник” про пам'ятки історії і культури України [37]. Це своєрідний „звіт-парад” минулих і особливо новітніх соціалістичних надбань українського народу, у “братерській сім'ї СРСР”, про що пафосно написано в дусі тез ЦК КПРС про 300-річчя воз'єднання України з Росією та брежневського застою в передмові. Наявні в ньому 48662 пам'ятки в абсолютній більшості зарахуємо до монументальної продукції, серед якої майже десята частина різного штибу пам'ятників В.

Леніну. Кольорові світлини фіксують і низку сучасних, вдалих архітектурних споруд, але вони не були пам'ятками.

У каталозі відсутні класифікація, категорійна приналежність пам'яток, котра нівелює відомості про їхню наукову цінність; місцезнаходження пам'яток починається з назви вулиці, площі, проспекту, що утруднює пошук пам'ятки. Ще гірше — укладачі “справочника” переклали їхні назви на російську. Де мав би приїжджий шукати у Львові вулиці “17 сентября”, “Первого мая” або “Советскую” і т. ін., якщо назви написані на табличках українською.

Через низку причин, у тому числі фінансових, випуск “Свода” затягувався. Його проект виконала тільки Білорусія. В Україні видано перший том “Зводу” 1999 р., присвячений Києву. Добре, що пізно, бо в ньому поменшало пам'ятників більшовицьким злочинцям, водночас побільшало пам'яток української культури, погано, що ця потрібна справа вгасла. Не зарадив виданий у грудні 2000 р. Указ Президента Л. Кучми “Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання “Звід пам'яток історії та культури України” з визначеним терміном до 2010 р. [5, 257-258]. Наче переймався “Зводом” і наступний Президент В. Ющенко.

Поки побачить світ престижний “Звід”, яким його уявляли ініціатори, чи не краще випускати щось скромніше, але фахове, аби регулярно інформувати громадськість про ситуацію в культурній спадщині — здобутки й втрати, котрі її супроводжують і будуть супроводжувати. У 1970-80-х рр. видані “Довідники з археології України” з низки областей ротапринтним способом на газетному папері, від чого їхня наукова вартість не постраждала. Десять років тому у Львові побачив світ каталог-довідник про пам'ятки історії та мистецтва області загалом корисний, але не позбавлений недоглядів [38].

Давно непокоїть науковців і доля українських сіл, які мають свою неповторну спадщину, котрій загрожує зникнення. Окремим визнаним будівлям “поталанило”, бо опинилися в музеях народної архітектури та побуту просто неба у Львові, Києві (Пирогово), Переяславі-Хмельницькому тощо, окремі об'єкти вдалося зберегти на місцях. Часопис “Пам'ятки Укра-

їни” відвів сторінки, на яких оприлюднили своє бачення цієї проблеми фахівці. Так, Л. Прибега вважає, що таких сіл є понад 300, з них майже 80 мають різноманітні історико-мистецькі цінності. Першочергове завдання полягає у вивченні та розробленні на цій основі генеральних планів забудови, щоб уникнути руйнації. З. Гудченко нарікає, що за останні 70 років названою проблемою не займалися, що привело до нівелювання особливостей забудов, втрати самобутності сіл. Щоби виправити становище, потрібна їх тотальна інвентаризація. 1989 р. наукові інституції склали перелік 1400 поселень, 321 міста, 336 селищ міського типу. Кількість не остаточна [39, 70-73].

Редакція часопису оприлюднила своє бачення порушеної проблеми та заходів щодо її розв’язання, запровадження іншої облікової документації (облікові картки, паспорти, історико-архітектурні опорні плани, проекти зон охорони пам’яток), а також у потребі розробити класифікацію за ступенем їх цінності, до вивчення сіл залучати фахівців, але тільки не архітекторів, які вже напланували і спотворили села, опублікувавши перелік 79-ти найважливіших історичних сіл України та їхніх пам’яток [39, 71-72, 80-81].

Знадобився тривалий час, аби Кабмін України частково відреагував на цю проблему. 26 липня 2001 р. він затвердив список 399 історичних населених місць (міст і селищ міського типу) України, починаючи від Києва, усіх обласних центрів, щоби відповідні органи продовжили до 2005 р. роботу з виявлення та дослідження сіл для занесення їх до Списку історичних населених місць України, а до 2003 р. забезпечили роботу і затвердили науково-проектну документацію з визначення меж історичних ареалів цих місць, внесених до зазначеного списку [5, 382-392]. Наскільки продуктивною була праця, адресована науково-дослідницьким установам, наразі невідомо.

Отже, практика класифікації та державної реєстрації об’єктів культурної спадщини України не тільки довготривала, а й досі не завершена. Найприкріше, що найпрестижніший вид пам’яток — архітектури і містобудування — залишається поза увагою Кабміну України, не вписані в єдиний блок спадщини об’єкти садово-паркового мистецтва, ландшафтні, не ви-

кликають зацікавлення пам’ятки науки і техніки.

Очевидно, ці та інші прогалини й недоліки насамперед треба адресувати Центральному органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, а науковцям — цікавитися порушеною проблемою.

1. Паустовский К.Г. Муза дальних странствий // Собр. соч. в 6 т. Т. 6. — М.: Худож. лит., 1958. — 664 с.
2. Пам’ятники культури України. — К.: Наук. думка, 1969. — 115 с.; Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей. — М.: Междунар. отнош., 1979. — 192 с.; Заремба С. Українське пам’яткознавство: історія, теорія, сучасність. — К.: Логос, 1995. — 243 с.; його ж. Нариси з історії українського пам’яткознавства. — К.: ТОВ „Видав. Арата”, 2002. — 204 с.; Пам’ятки історії та культури України: дослідження та збереження. Каталог-довідн. Зош. 1. — К., 2005. — 240 с.
3. Акуленко В.І. Охорона пам’яток культури в Україні (1917-1990). — К.: Вища школа, 1991. — 277 с.
4. Історичні пам’ятки Галичини. — Львів, 2001. — 294 с.; 2003. — 385 с.; 2005. — 468 с.; 2008. — 550 с.; 2011. — 377 с.; Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам’яткоохоронне пам’яткознавство України. — К.: Стилос, 2002. — 195 с.; Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи [До 10-річчя Національного заповідника „Давній Галич”]. — Галич, 2004. — 235 с.
5. Правова охорона культурної спадщини: Зб. док. — К.: ХІК, 2006. — 576 с.
6. Ленін В.І. Про культуру. — К.: Політвид. України, 1981. — 347 с.
7. Собрание указаний РСФСР. 1924. — № 18. — Ст. 179.
8. Законодавство про пам’ятники історії та культури. Зб. нормат. актів. — К.: Вид. політ. літер. України, 1970. — 404 с.
9. Культура і побут. — 1927. — 24 трав.; Дубровський В.В. Історично-культурні заповідники та пам’ятки України. — Харків, 1930. — 76 с.
10. Збірник законів УРСР. — 1940. — № 7. — Ст. 46.
11. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Зб. докум. у 2-х т. Т. II (червень 1941-1960 рр.). — К.: Держполітвид. України, 1961. — 666 с.
12. Охрана памятников истории и культуры. Сб. докум. — М.: Сов. Россия, 1973. — 192 с.
13. Пам’ятники архітектури Української РСР, що перебувають під державною охороною. — К.: Держ. вид. літер. з буд. і архіт. УРСР, 1956.
14. Збірник постанов УРСР. — 1962. — № 1. — Ст. 12.
15. Центральний державний архів громадських об’єднань України. — Ф.17. — Оп. 91. — Спр. 838. — Арк. 70-73.
16. Архів Міністерства культури УРСР. — Ф. 4. — Оп. 10. — Спр. 230. — Арк. 59.
17. Пам’ятники України. — 1977. — № 1.
18. Чайковський С. Паспортизація пам’ятників республіки // Пам’ятники України. — 1977. — № 2; його ж. Паспортизацію

пам'ятників завершено // Пам'ятники України. — 1978. — № 2. **19.** Советское законодательство о памятниках истории и культуры. Сб. док. и матер. (1917-1972). — Минск: Полымя, 1972. — С. 302-303. **20.** Зібрання постанов Уряду УРСР. — 1979. — № 10. — Ст. 71. **21.** Культура і життя. — 2002. — 4 верес.; Бадяк В. Пам'ятки Львівщини у Державному реєстрі національного надбання // Історичні пам'ятки Галичини. Матер. 3-ї наук.-краєзн. конф. — Львів, 2005. — С. 370-383; Державний архів Львівської області (ДАЛО). — Ф. Р. — 221. — Оп. 2. — Спр. 8505. — Арк. 99-107; Спр. 10075. — Арк. 24-39; Оп. 3. — Спр. 156. — Арк. 12-16; Спр. 996. — Арк. 315-326; Спр. 1241. — Арк. 207-215; Спр. 1259. — Арк. 142-153; Оп. 4. — Спр. 89. — Арк. 118-123; Спр. 146. — Арк. 170-184; Спр. 229. — Арк. 262-289. **22.** Бадяк В.П. Історичний центр Львова у списку Всесвітньої культурної спадщини: здобутки та проблеми // Праці центру пам'яткознавства. Вип. 21. — К., 2012. — С. 32-48; ДАЛО. — Ф. Р. — 221. — Оп. 3. — Спр. 1024. — Арк. 236-237. **23.** Збірник постанов УРСР. — 1975. — № 6. — Ст. 35. **24.** ДАЛО. — Ф. Р. — 221. — Оп. 3. — Спр. 449. — Арк. 43, 73-79. **25.** ДАЛО. — Ф. Р. — 221. — Оп. 3. — Спр. 1313. — Арк. 316-341. **26.** Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорона культурно-історичного середовища. Зб. офіц. док. — К.: Істина, 2002. — 336 с. Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала конвенцію лише у 1988 р. **27.** Пам'ятки України. — 1999. — Ч. 2-3. **28.** Пам'ятки України. — 2000. — Ч. 2. **29.** Культура і життя. — 2002. — 18 верес. **30.** Культура і життя. — 2002. — 4 верес. **31.** Знаки тоталітарного молоху, які не увійшли до Державного реєстру нерухомих пам'яток України // Культура і життя. — 2009. — 49/50; 51/52. **32.** Офіційний вісник України. Зб. норм. прав. актів. — К., 2009. — С. 16-66. **33.** Лупій Г. Львівський історико-культурний заповідник „Личаківський цвинтар”. Путівник. — Львів: Каменяр, 1996. — 367 с. **34.** Бадяк В. Пам'ятки Закарпаття у Державному реєстрі культурного надбання // Вісник Львівської національної академії мистецтв. Спецвип. II. — Ужгород: Гражда, 2006. — С. 105-117.; його ж. Практичні проблеми державної реєстрації об'єктів культурної спадщини // Пам'ятки України. — 2008. — Ч. 2. — С. 97-102. **35.** Історичний центр Львова. 10 років під охороною ЮНЕСКО // Галицька брама. Світова спадщина. — 2008. — № 12. — С. 1-28; Бадяк В. Історичний центр Львова у Списку всесвітньої спадщини: здобутки та проблеми // Праці центру пам'яткознавства. Вип. 21. — К., 2012. — С. 32-48; його ж. Пам'яткоохоронне місто // Львівська газета. — 2013. — 18 квіт. **36.** Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-катал. В 4-х т. — К.: Будівельник, 1983-1986. **37.** Памятники истории и культуры Украинской ССР. Катал.-справ. — К.: Наук. думка, 1987. — 746 с. **38.** Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області. Катал.-довідн.: — Львів: Новий час, 2003. — 160 с., іл.; Бадяк В. Наше

надбання, або Як влада опікується культурною спадщиною // Львівська газета. — 2005. — 22 черв. **39.** Пам'ятки України. — 1995. — Ч. 1.

Annotation

Volodymyr Badyak. To the problem of registration objects of cultural heritage of Ukraine from the positions of professionalism and national dignity. It is proposed a chronology of making lists of monuments of the history and culture in Ukraine starting the times of totalitarian regime. State register of national and partly local cultural heritage, number of preserves, monuments from UNESCO list are analyzed. Special attention is accented at the historical places, positive and negative aspects of making lists from the positions of professionalism and national dignity.

Key words: theory, practice, list, object, heritage, cultural heritage, monument, register.

Аннотация

Володимир Бадяк. Теоретические и практические методы учета объектов культурного наследия. Предложено хронологию составления списков памятников истории культуры в Украине от времен установления тоталитаризма, проанализировано Государственный реестр национального и частично местного культурного наследия, количества заповедников, памятников внесенных в Список всемирного наследия, акцентировано внимание на исторические места, на положительные и отрицательные стороны учета с позиции профессиональности и национального достоинства.

Ключевые слова: теория, практика, учёт, культурное наследие, объект, преобретение, памятник, реестр.